

Çorbadan gaýdanyň çemçesi döwülsin!

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Çorbadan gaýdanyň çemçesi döwülsin! ÇORBADAN GAÝDANYŇ ÇEMÇESİ DÖWÜLSİN!

On müň ýyllyk taryhy bolan nahar hakda gysgajyk makalanyň dowamynda gürrüň edip bilmek üçin azy ýaran ukyp-başarnygyň bolmaly.

Munuň arasynda Gündogar we Günbatar saçagy bar. Her iki saçakda-da çorba birinji orunda durýar.

Üstesine, garyp-gasarlaryň, baýlaryň, ähli saçaklaryň halanýan nahary bolsa, ähmiýeti hasam artýar!

Adamzadyň çorba bilen tanyşlygy hakdaky rowaýatlar dürlidürlü. Gastronomiyanyň taryhy bilen gyzyklanýan arheologlaryň pikiriçe, çorbanyň Günbatardaky taryhy 10 müň ýyldanam öñki döwre uzaýar. Bu maglumat birnäçe soragy orta atdyryşy ýaly, elbetde, hyýaly güýji-de ara salýar.

Nähili töötälik çorbanyň adamzadyň iýip-içme sanawyna girmegine sebäp bolduka? Gyzgynmydy, sowukmydy? Çorbany

taýýarlamak üçin ot ulanylýarmydy? Çorba atylýan zatlar nämedi? Bu soraglaryň jogaby Çatalhöyükdeki gazuw-agtaryş işlerinde tapylan çanaklardaky kömürleşip giden arpa dänejikleri bolup bilermi?

Ýa bolmasa, ilkinji çorba piwomydy? Hany, bir çanagyň içindäki arpa dänejikleriniň ýagyş suwy nilen fermentleşmegi netijesinde ýüze çykan iýmitlendiriji içgimidi ilkinji çorba diýilýän zat?

Piwo şonuň üçin «suwly çörek» diýlipmi? Şonuň üçin Günbatarda ençeme ýyllap ertirlik edinilende piwo içilipmi?

Sorag köp. Anyk jogap welin ýok. Ýa-da baram bolsa, men bilemok.

Anyk bir zar bar bolsa, olam çorbanyň Günbatar dillerindäki manysynyň sanskrit dilinde «gowy iýmitlenmäni» aňladýanlygydy. Has anykdyyg öñe sürülen maglumatlar bolsa, şeýle gürrüne yşarat edýärди:

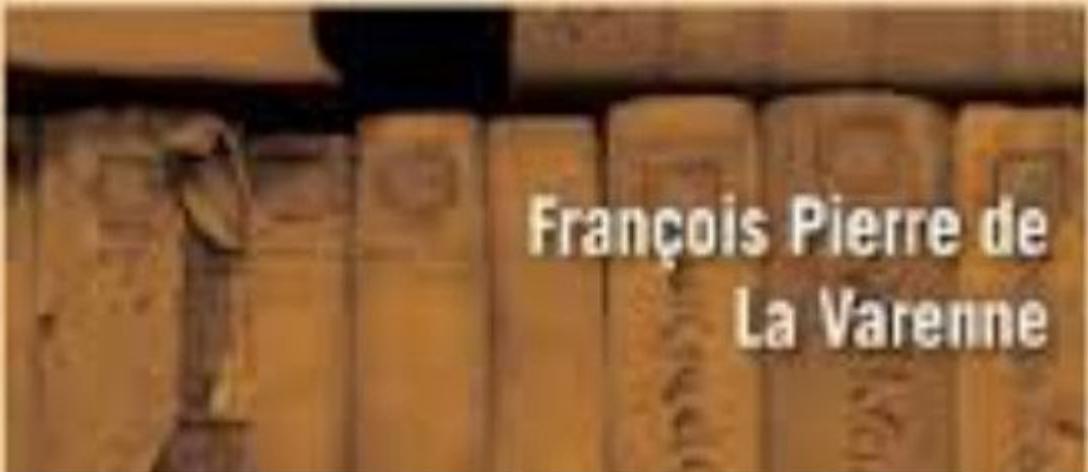
III asyrda ýaşap geçen Keramatly Patrokl Truaskiý buthananyň howlusynda işläp ýörkä ajykýar. Onuň ýanynda jübüsine salan gaty çöreginden başga iýere zady ýok eken. Patrokl çöregini daşyň oýtugyndaky suwa ezip ýumşadypdyr. Üstüne-de az-owlak duz sepeläpdir. Yzyndanam işdämenlik bilen iýipdir. Duzy nireden tapdyka diýer bolsaňyz, gynansak-da, ol maglumatam mende ýok!

Bu ýerde çörek-duz baglanychygy ulanylýyp, bularyň ynanc sistemalaryndaky ähmiýeti barada aýdyljak bolunýarmy? Çöregiň, duzuň, suwuň emele getiren nahar siwmolyndan ugır alyp, çorbanyň mukaddesligine ünsi çekjek bolundymyka ýogsa-da?

Añymda başga-da soraglar köwsarlaýar welin, gowsy, gürrüñimden gyşarmaýyn.

Günbatarda çorbanyň başlangyç hekaýaty hökmünde iň köp ýokarky gürrüne ynanylýar.

Çorbanyň häzirki görnüşine gelmegini bolsa, 1651-nji ýyl bilen hasaplanýar. «Fransuz aşhanasy» kitabynyň awtory Pýer Fransua la Warenn çorba salynýan önumleriň däl-de, suwunyň tagamly bolmalydygyna ünsi çekýär.

François Pierre de
La Varenne

Le Cuisinier françois
(Éd.1654)

Hachette (BnF)

XVIII asyryň altmyşynjy ýyllarynda Parižde açylan çorbaçylar naharyň taryhynda möhüm rol oýnapdyrlar. Atlaryny «gowulandyryń, saglyga ýaramly» manysyny berýän «restaurant»

(restoran) sözünden alýan çorbaçylar soñabaka daşarda naharlanma medeniýetiniň öňbaşçylary bolupdyr. Ýagny, çorba restoran taryhyna giren ilkinji nahar eken.

Indi çorbanyň Gündogar tarapdaky geçen ýoluna seredip geçeliň! Bu jelegaýlarda çorbanyň taryhy yslamyýetden öñki döwürlere yzaýar. Adyny bolsa pars dilindäki «şorba» sözünden alyp gaýdýar. Ýagny, «duzly suw»!

Anadoly medeniýetde çorbanyň gymmaty uly. Onuň folklor manylary-da bar.

Günbatarda işdä açyjy, bejeriji taraplary öňe çykýan bolsa, Gündogarda özbaşyna nahardyr. Garnyň doýurmak üçin bir jam çorba ýeterlik bolýar.

«Çorba iýmäge puly ýok» («Öýlänligi gaýgy») aýtgysy bilen garyplygy alamatlandyrýanam bolsa, başga manylary-da bar:

Haýsydyr bir işu bulaşdyryp taşlana «hemme zady çorba öwrüp taşladyň» diýilýär. Haýsydyr bir işe goşant goşana «çorba-da onuňam duzy bar» diýilýär. Haýsydyr bir işe baş goşulanda «çorbadan gaýdanyň çemcesi döwülsin» diýilýär. «Kim birinji gelse, çorbany şol iýer» sözü-de birinjiliğin ähmiýetini görkezýär. Bu boýunça nakyla öwrülip giden sözler köp, ýone gürrüñimizi uzaldyp, makalamyzy «çorba» etmäýin.

Anadoly (házırkı Türkiye) çorba babatda diýseň baý gora eýe. Anadoly çorba bilen turup, çorba bilen ýatýar.

Hettleriň çüý bilen oýulyp ýazylan ýazuw ýadygärliliklerinde çorbanyň dürlü görnüşleri agzalýar. Gadymy Gresiyadan galan ýazylarda adamlaryň nohut, noýba çorbalary bilen iýmitlenendikleri aýdylýar.

Anadolyda çaga doglanda, toýda, ýasda edilýän ýörite çorbalar bar. Bu çorbalara ýone bir arassa suwa gaýnadylan tırtdır öýtmäň. Bular özbaşyna bir zyýapatdyr.

Çorba Möwlana Jelaleddin Rumynyň esasy nahart bolupdyr. Otparazyň gazanynda bişen bulamak çorbasy, tarhana çorbasy, nohutly çorba, bamiýaly (abelmoş) çorba, toýga çorbasy hem-ä düýnүň möwlewi saçagynyň, hem şu günüň Konýa saçagynyň damagyňy ýaryp gelýän lezzetli naharlarydyr. Bu çorbalar bolmasa, saçagyň bir zady kem ýaly bolup durýar.

Möwlewilerde sabyr-kanagatyň bahasy çorbadyr. Şonuň üçinem «Tekgä garaşan çorbany iýer» diýlipdir.

Sabyr edip bilen derwüş çorbany iýip bilermiş!

Çorbanyň iýmitlenme ýaly syýasatda aňaldýan manylaryna-da üns bereniňe degýär. Mysal üçin, osmanly döwründe ýanyçarlar

ertirlik edinende, her gün çorba iýipdirler. Ýanyçarlaryň rota serkerdesine-de «çorbaçy» diýlipdir.

Çorbaçy wezipesine ýönekeý esgerlikden tapgyrma-tapgyr ýetilipdir.

Hökümet çorbaçylardan örän çekinipdir. Çünkü olar dara-dire ýagdaýda ýanyçarlary gozgalaña iterip bilipdir. Şonuň üçin Humaýun diwanynyň («Diwany-Hümaýun») ýygnaq geçiren günü berilyän çorbanyň ähmiýeti aýry bolupdyr. Çünkü bu çorbanyň iýlip-iýilmmezligi ýanyçarlaryň döwlet dolandyryşyndan razydygyny ýa-da nägiledigini görkezipdir.

Üç aýda bir gezek berilyän ulufeleriň (goşmaça aýlyk) paýlanyşyna-da çorbaçylar jogap beripdir. Birmahallar çorbanyň syýasy ýüzi şular ýaly bolupdyr.

Anadolyda näçe iýere zat köp bolsa, şonça-da çorba bar. Dünýäde çorbasy bilen öwünýän şäherleriň sany barmak büküp sanaňda ona ýetmese-de, biziň her ettabynyzyň, hatda obamazyň öwünip, ýere-göge sygdyrmaýan aýry-aýry çorbasy bar. Bulary yzly-yzyna sanasaň, ençeme jiltlik ensiklopediya bolar.

Muňa garamazdan çorbada iň köp ulanylýan zat bugdaý bolupdyr. Çünkü Osmanlyda ymaratlaryň, tekgeleriň, kerwensaraýlaryň, käbir manastyrlaryň iýyän nahary bugdaýly çorba eken.

Osmanlynyň iýmitlenişi bilen aýratyn gyzyklanan nemes syáhatçysy Gans Dernşwam 1553-nji ýylда ýazan ýolýazgylarynda türkleriň çorba bolan işdäsinı şeýle beýan edipdir:

«*Türkleriň esasy nahary çorbadyr. Ilki goýun etiniň suwuna bişirilen tüwi çorbasy iýilýär. Nahara limon suwy ýa-da sirke sepilýär. Az-owlagam garaburç sepýärler. Goýun etinden bişirilen çorba kämahal täze ýarma-da goşulýar. Bu nahara bulgur (ýarma) ýa-da bugdaý çorbasy diýilýär. Her dürlı eti bişirip çorba goşýarlar. Towuk etini bişenden soň bölekläp, tüwüli çorbanyň içine goşýarlar we saçaga getirende üstüne petruşkadır tarçyn sepýärler.*

Ýokarda aýdanlarym çorbanyň umumy häsiýetlendirmesidir. Birem munyň «Meniň çorbalarym» bölümü bar. Ýagny, meniň ýörite çorbalarym, ýatlamalarym, damagymda galan tagamlarym!

Şahyr Ahmet Rasimiň «Şäher hatlarynda» şeýle setirler bar:

«*Gana kuwwat, göze uçgun, garyna jilwedir çorba,*

Açlyk derdine dowa, sa:p iýmitdir çorba.

Saglara, hassalara aýny şypadır çorba,

Baýlaň dosty, garybyň söygülisidir çorba,

Islegleň hasyly bilen akyla sezadır çorba».

Meniň halaýan naharym kellebaşaýak çorbasydyr. Men kellebaşaýak çorbasyň aýratynam ir säher çagy iýmegi halaýaryn. Hem endamyň ýyladýar, hem güýç-kuwwat berýär. Şol güýç-kuwwat bilenem gündelik işlerime başlaýaryn.

Sarymsakdyr sirkäni hiç gaýgyramok. Gaýgyrýanlara-da bu negözel naharyň mazasyny gaçyrýarlar diýip gaharym gelýär. Guzynyň kellebaşaýagyndan edilen çorba bolsa has gowy. Çünkü guzynyň yzky aýaklarynda etiň has köp bolýandygyny bilýärin.

Garyn-içegeden edilen çorba bolsa, günüň hemme wagtynda iýýän naharlarymyň biri. Irdən, öylän, aşsam...

Sirke sepilen garyn-içegeli çorba iýip ýatan günlerim köp bolandyr.

Towuk etiniň suwuna edilen «şehriye çorbasyň» iýmek üçin hyllyggymy akdyryp garaşjak bolamok. Ol meniň ýaşlyk söýgimdir. Söýgülime mürähet edip bilen arzan naharlarymyň biridir.

Ep-eslige limonly we garaburçly! Aýratynam aşpeziň eli süýji bolup, suwuna az-owlak towuk etinden goşan bolsa, iýip doýar ýaly bolmaýar!

Kastamonynyň «ejewit çorbasyň-da» halaýaryn. Ilgazdan öwüsýän pyçak kimin diliп barýan sowuk şemalyň öňe galkan deý gerilip, adamyň içini ýyladýar.

Bu çorbanyň ady merhum premýer-ministr Bülent Ejewitden gelenok. Kastamonyda Ejewit diýip ýer bar.

Gaziantepiň «beýran çorbasyňnam» agzaman geçmäliň. Bygyrdap duran, aýja, sarymsakly çorba güne salam berýän naharlaryň biri. Antepliler şol çorbany iýmese, gözlerini doly açybam bilenoklar!

Dürli öňümler garylyp, dürüşde edilen nahara çorba diýilse, anteplileriň gahary gelýär. Dürüşde çorbadan başgadır. Baýram günleri şonuň bilen başlaýar. Işı känem bolsa, damagyňzy hakyky baýrama öwürjek derejede lezzetlidir.

Çorbanyň şeýle bir ady kän: Ezo gelin, bajakly, sakalaçarpan, dul owrat, pytpyt, eneligyzly, gulak, püşürük, kesme kekeç, pumpum, arapaşy, tırsık...

Tarhana bilen merjimek çorbasy elmydama tagamlylykda ýaryşýar. Nohutly, bugdaýly, bürünçli, ýarmaly çorbalardanam sowlup geçer ýaly däl.

Gök öönümlisi, gyýmalysy, etlisi, balyklysy, gatyklysy.
Aklyňyza näme gelse, çorba bolup garnyňyzy doýrup bilyändir.

Mehmet YASIN.

«SÖZCÜ» gazeti, 10.01.2024 ý. Publisistika